

Krónika – vajúdó és sodró időkről

„Botlik József történész több mint két évtized óta elhivatottan foglalkozik fogadott szülőföldje, Kárpátalja történetével, mely témában számos visszhangot kiváltó könyve jelent meg. Kutatásai felölelik Kárpátalja demográfiáját, a kárpátaljai települések múltját és jelenét, a kárpátaljai ruszinok politikai, gazdasági, társadalom- és egyháztörténetét. A szerző műveiből kitűnik Kárpátalja történetének bonyolultsága és többirányú kötődése. Kárpátalján a legutóbbi időkhöz aktuálpolitikai célok szolgálatába állított, cinikus pártfunkcionáriusok által irányított, a helyi értékeket lebecsülő egyház- és magyarellenes történelemhamisítás folyt. Ezért is figyelemreméltó a közigazgatás és a nemzetiségi politika kérdéseit árnyaltan tárgyaló, forrásokon alapuló Botlik-nagymonográfia (*Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*, I–II. kötet, Nyíregyháza, 2005), mely jelentős hozzájárulás egy hiteles kép kialakításához a hányatott sorsú Kárpátalja történetéről, a ruszin–magyar történeti és művelődési kapcsolatokról s nem utolsósorban Kárpátalja második magyar korszakáról” (Udvari István). Ezekről a kérdésekről beszélgettem dr. Botlik Józseffel, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi karának docensével.

– *Melyek azok a gyökerek, amelyek a történelmi Magyarország eme régiójához kötik?*

– Apai ágon erdélyi (Gyergyó) vagyok, anyai ágon pedig felvidéki (Mátyusföld).

– *Történetiségében szemlélve, röviden tisztázzuk Kárpátalja fogalmát.*

– Az elmúlt évszázadban többször változott, amelyek területileg nem fedik egymást, ezért sok a félreértés. Azért, hogy ezeket eloszlassam, visszamentem a forrásokhoz. A Kárpátalja szó 1817-ben fordul elő először nyomtatásban Hübnér János akkor megjelent földrajzi lexikonában, még hozzá Szepes vármegye egyik járásának az elnevezésében, „Kárpát allyai” formában. A fogalmat a szomszédos Sáros vármegyében élő ruszinok is átvették egyszerű tükörfordításban: „podkarpatszkij”, azaz kárpátaljai alakban. Ez később, az 1850-es években a ruszinok nemzeti himnuszát megalkotó Duchnovics Sándor versének első sorában is megjelent „kárpátaljai ruszin” formában, és elterjedt a ruszinok körében. A Kárpátalja fogalom mai alakjában 1889-ben tűnt fel először a Munkácson megjelenő *Kárpátalja* című hetilap fejlécén. Kárpátalján akkor Munkácsot és környékét értették. Pár év múlva, amikor 1897-ben a magyar kormány Firczak Gyula munkácsi görög katolikus püspök és a vidék tizennégy országgyűlési képviselője kezdeményezésére – Egan Ede miniszteri biztos vezetésével – megindította az hegyvidéki gazdasági

akciót a szegény sorsú ruszin nép felemelésére, a sajtóban kirobbant ún. kazár kérdés közismertté tette a Kárpátalja fogalmat. Még hozzá úgy, hogy a korábban, a XIX. század derekán a földrajzi nyelvben, a közéletben és a közírásban létező Felvidék fogalomból – mely Pozsonytól Máramarosig huszonkét északi vármegyét foglalt magába – leválasztotta az utolsó négyet, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyét. S ezeket összefoglalóan Kárpátaljának kezdték nevezni. Az így kialakult új nagytáj, Kárpátalja az impériumváltozásig (1920) már a fenti négy vármegye egészét jelentette.

– *De közbejött Trianon...*

– Ennek fő oka, hogy Károlyi Mihály és Linder Béla bűnös módon leszerelték a frontról hazaérkező magyarországi hadsereget. Pedig erre nem kötelezte hazánkat az 1918. november 3-án aláírt páduai vagy padovai fegyverszünet, amelyet egyszerűen megszegtek a hírhedt november 13-ai, ún. belgrádi konvencióval, amely az ország déli részén demarkációs vonalat jelölt ki a Drávától a Nagy-Szamos felső folyásáig. Miközben a páduai fegyverszünet az 1914. évi határookra parancsolta vissza a Monarchia csapatait, de nem írta elő a leszerelésüket. Ezért kedvező volt Magyarország számára, hiszen ekkor még egyetlen idegen katona sem tartózkodott a történelmi haza területén. Sőt néhány nappal korábban, az október 31-ei Károlyi-féle államcsíny napján a Monarchia déli főparancsnoksága a régen elfoglalt Szerbia fővárosában, Belgrádban székel! A padovai fegyverszünettel lezárultak az Osztrák–Magyar Monarchia és az antant között négy éve dúló harci cselekmények. De már ezt megelőzően, november 1-jén Linder Béla, a Károlyi-kormány hadügyminisztere parancsot adott arra, hogy a magyar csapatok tegyék le a fegyvert. Miközben Padovában még folytak a fegyverszüneti tárgyalások, amelyről természetesen tudomása volt. Pedig a két nap múlva, november 3-án aláírt padovai egyezmény, mely a rá következő nap lépett hatályba, nem avatkozott az országhatárokhba, és azt a békekötésre hagyta. Károlyiék másfél hónap alatt, december közepéig a frontról hazaérkező egymillió kétszázézer (!) katonától veszik el a fegyvert, köztük hatszázötvenezer magyar ajkútól, az Északkelet-Felvidékről és Kárpátaljáról származó ötven-hatvanezer rutén (ruszin) vitéztől, akik II. Rákóczi Ferenc Nagyságos Fejedelem leghűségesebb népének („gens fidelissima”) fiai voltak. Egyébként a Kárpát-medencében a magyarsággal évszázadokon át együtt élő ruszinok az egyetlen olyan nemzetiségnek számítottak, amelynek a kezébe magyar fegyvert lehetett adni! Hozzájuk számíthatjuk a Magyarországhoz akkor még lojális hazai németekből hadra fogott kb. kétszázézer német ajkú katona (cipszer, sváb, szász) nagy részét. Ezeket a makacs tényeket természetesen elhallgatták a marxista, most pedig a liberális, a Károlyit és hasonló társait imádó történészek. A Károlyi-kormány tehát több mint nyolcszázézer olyan katonát szerelt le bűnös módon, akik megvédehették volna az országot. Miközben a történelmi Magyarországra tört idegen haderő a leszerelt magyar seregeknek még az egytizede sem volt. A bukaresti román hadilevéltári adatok szerint – ezt Raffay Ernő kutatta ki – az Erdélyre, a Krassó–Szörény vármegyébe már 1918. november első hetében orvul, hadüzenet nélkül rátámadt rosszul felszerelt, gyakran éhező s ezért rabló,

fosztogató román haderő december végén (!) is csak harminckilencezer fő volt, amely igen kevésnek bizonyult a Tisza folyó vonaláig kiszemelt cél, a kb. százharmincezer négyzetkilométernyi történelmi Erdély, a Partium és Tiszántúl elfoglalásához. Emiatt 1919. február elején a román vezérkar a megszállt magyar területeken széles körű kényszertoborzást indított nyolc gyalog és egy tüzérezred felállítására, főként a dél-erdélyi románok körében, mert döntő részük nem akart önként beállni az óromániai (regáti) hadseregbe. Az ország déli részén az említett ún. belgrádi konvenció a Barcs–Szigetvár–Pécs–Szabadka–Szeged–Arad vonal alatt kb. negyvenötezer négyzetkilométernyi magyar terület akadálytalan elfoglalását tette lehetővé 1918. november 9-e és 21-e között egyszerű bevonulással, az ekkor kb. húszezer fős szerb hadsereg számára. A szerb katonaság létszáma csak 1919. május második felére nő harminc-harmincegyezer főre. Ezeket az adatokat egyébként Bőhm Vilmos, a Károlyi-kormány hadügyi államtitkára, később a tanácsköztársaság egyik hadügyi népbiztosa, egyben a kommün Vörös Hadseregének a főparancsnoka közölte az 1923-ban Bécsben kiadott visszaemlékezésében. Linder Béla pedig előbb, Pécs polgármestereként az egyik főszereplője annak a szocialista-kommunista mozgalomnak, amely a trianoni diktátum által Magyarországnak hagyott, de 1918 novemberétől szerb megszállás alatt levő Baranya és Bácska területén (5677 négyzetkilométer) 1921. augusztus 14-én Pécssett kikiáltotta a négy napig fennállt vazallus államkísérletet, a Baranya–Bajai Szerb–Magyar Köztársaságot, s azt a délszláv királyság és az antant védelme alá helyezte. Ebben a helyzetben magyar kormány feltételül szabta, hogy csak a szerbek Baranyából való kivonulása fejében adja át a nyugat-magyarországi területeket Ausztriának. Az antant fellépésére a szerbek augusztus 18-án kénytelenek voltak megkezdeni a terület kiűrtését, akikkel kb. ötezer magyar szocialista-kommunista szimpatizáns is távozott, mert politikai menedékjogot kaptak a délszláv királyságban. Köztük Linder Béla, aki 1962-ben bekövetkezett haláláig Belgrádban élt, és négy évtizeden át állami anyagi ellátásban, illetve nyugdíjban részesült mind a királyi, mind a kommunista Jugoszláviában.

– *Mi volt a helyzet 1918 őszén északon?*

– Egy csehszlovák történész, Marián Hronský 1984-ben megjelent tanulmánya szerint a csehszlovák véderő prágai vezetésének 1918. decemberi 7-ei hivatalos adatai szerint a Felvidékre betört csehszlovák hadsereg „szlovákiai” részének ekkori összlétszáma: legénység hatezerhétyszáznyolcvannyolc fő, háromszáztizenhét tiszt, negyvenegy lovas, százötvennyolc utász, hetvenöt gépfegyver, négy ágyú, egy páncélvonat, három repülőgép. A morva–magyar határtól a kárpátaljai Ung folyó vonaláig húzódó, kereken ötvenezer négyzetkilométer területű Felvidék elfoglalására kidolgozott ekkori csehszlovák hadtápadatok valamivel nagyobb számot említeneek: nyolcezerháromszáz fő és ötven ló. Ha összegezzük az előbb felsorolt makacs tényeket, akkor a mérleg a következő: 1918 novemberében és december közepéig Károlyi Mihály, Linder Béla és Bőhm Vilmos kb. hatszázötvenezer a frontról zömében zárt alakulatokban, fegyelmezetten és a fegyverzetével együtt vasúton hazatérő magyar nemzetiségű katonát szerelt le, akikhez a már említett ötven-hatvan-

ezer ruszint és kb. kétszázezer németajkú katona zömét is hozzá kell számítanunk. Ezzel szemben ekkor az ország területére orvul betört csehszlovák, román és délszláv csapatok összlétszáma a lehetséges magyarországi haderőnek csak a töredéke, hatvan-hatvanötezer fő volt. Ez utóbbi tény bizonyítja, hogy 1918 novemberében és decemberében igen jó esély volt egy sikeres magyar honvédő háború megvívására, sőt a legkisebb rossz esetén is meg lehetett volna akadályozni a hazánkra tört csehszlovák, román és délszláv haderő által kiszemelt színmagyar és a döntően magyarlakta területek elszakítását. Az ország fegyveres ellenállása esetén még a vegyes lakta területeken is ki lehetett volna kényszeríteni a népszavazást a hovatartozás kérdéséről. Erre példa a jóval későbbi, az 1921. december 14–16-án tartott soproni népszavazás, amelyet Prónay Pál és Héjjas Iván szabadcsapatosainak az év augusztus 28-án kitört nyugat-magyarországi fegyveres felkelése, majd október 4-én Felsőőrön az ún. Lajtabánság állam kikiáltása kényszerített ki. Mindez történt másfél évvel a trianoni diktátum 1920. június 4-ei aláíratása után! Ezzel nemcsak Sopron városa és nyolc környező község, hanem a későbbi határkijelölésnél tíz, Szombathely és Szentgotthárd között fekvő falu is visszakerült Magyarországhoz. Szurmay Sándor tábornok, a Károlyi Mihály által október 31-én leváltott addigi, 1917. február 19-től hivatalban levő magyar hadügyminiszter írta később: „A magyar kormány még [1918.] november közepén is oly fegyveres erőt tudott volna sorompóba állítani a szent hazai föld megvédésére, mellyel Nagymagyarország határait teljes biztonsággal meg tudta volna védeni.” Egyébként Károlyi Mihály 1919. február 23-án elrendelte Szurmay tábornok mint háborús bűnös letartóztatását. Azzal vádolták, hogy az Északkeleti-Kárpátokban 1914–1915 fordulóján csapataival kiverte az országba betört cári orosz hadakat, amellyel a magyarság számára – mondván – ő okozta az évekig tartó háborút. Ezek szerint Károlyi már akkor idegen érdekeket szolgált, Magyarország katonai vereségét és cári megszállását óhajtotta!

– *Eközben mi történt Kárpátalján?*

– Kárpátalja központi területén, Munkács székhellyel Károlyiék az 1918 decemberében kiadott X. néptörvénnyel létrehozták a „Ruszka-Krajna” („Rutén Tartomány”) jogterületet, amely autonómiát adott az ott élő ruténeknek. A komün mindössze negyvennapos ottani uralmának (1919. április–május vége) a bukása után az igen gyenge csehszlovák haderő egyszerűen nem tudta elfoglalni a magyar haderőtől az Ung folyótól a Tiszáig terjedő kárpátaljai területet. A vidék nagy részét a román katonaság szállta meg a Vereckei hágó–Szolyva–Munkács–Nagydobrony–Csap vonalig. A köztudattal ellentétben, Kárpátalja döntő részét tehát nem a csehszlovák haderő vette birtokba, hanem a románok, akik szintén igényt tartottak a területre az előbbi sávig, és ott akarták meghúzni a román–csehszlovák országhatárt. A prágai kormány csak hosszas alkudozások után tudta rábírní a bukaresti vezetést, hogy a román csapatok fokozatosan kivonuljanak Kárpátaljáról. Erre csak 1920. augusztus 30-án került sor, amikor a román katonaság elhagyta Kőrösmező járási székhelyet és a Felső-Tisza-vidék Csehszlovákiának juttatott részét.

– *Mennyi tudható meg az előbbiekről a történeti forrásokban?*

– Nagyon kevés. Egy csehszlovák forrásban például arra bukkantam, hogy Csehszlovákia és Románia évekig nem tudott megállapodni az államhatár kárpátaljai vonalában. Csak 1921. május 4-én jelölték ki a végleges határt, amikor egy kiigazítást is végrehajtottak. Ekkor a prágai kormány Romániának adta Királyháza mellett a Tarna-patak szénben és ásványi kincsekben gazdag völgyét, a Técső alatti Ferencvölgy-telepen működő üveghutát, valamint négy községet – Bocskó, Ugocsakomlós, Avaspatak és Nagytarna – összesen 4367 lakossal. A bukaresti vezetésnek azonban ezért kárpótlást kellett adnia Csehszlovákiának, és ennek következtében a Batár és Túr folyók közén fekvő három színmagyar falu – Fertősalmás, Nagypalád és Akli, összlakosságuk 2544 fő – ekkor került csehszlovák uralom alá. Ugyancsak ismeretlen tény, hogy a párizsi békekonferencia az akkor nyolcvan százalékból magyar népességű Máramarosziget városát a Csap–Beregszász–Nagyszőlős–Huszt–Técső–Máramarosziget–Rahó–Kőrösmező vasút miatt Romániának ítélte, hogy annak vonalát ne vágja át országhatár. E pálya ugyanis Taracköz és Hosszúmező között keresztezi a Tiszát, vonala ezután a folyó jobb partján fut, csak a Tisza és Visó folyók torkolata után halad északra, Rahó felé. Már az említett határkiigazítás előtt, 1920 júniusában a prágai kormány Máramaroszigetet és a közeli falvakat a vasút mentén Romániának ajándékozta, „mint a jó barátsági és szomszédsági kapcsolat bizonyítékát és kezességét”. Így egyezkedett utólag a két kisantant állam a történelmi Magyarország területein.

– *Kárpátalján ezek a tények ismeretlenek. Természetesen a tankönyvekből is hiányoznak.*

– Említett kétkötetes monográfiám részletesen ismerteti az előbbieket. Miként azt az elhallgatott-elfeledettényt is, hogy Csehszlovákia három nemzet államként indult. Ezt kérte az 1919. május 8-án a az ungvári, a huszti és az eperjesi ruszin rádák egyesüléséből Ungváron, a vármegyeházban – az épületet a nyomaték érdekében felfegyverzett cseh légionárius katonaság vette körül – megalakult Első Központi Ruszin Tanács. A testület határozatban, a következőképpen mondta ki a Ruszinföld csatlakozását: „A ruszinok a Cseh–Szlovák–Ruszin Köztársaságban független államot alkotnak.” A prágai kormányzat a tanács e kérését sem vette figyelembe. Sőt Beneš már a párizsi békekonferencián kijelentette: a ruszinok ugyan nem kérték, de ő fölszólal az érdekükben. Itt van ugyanis egy négyszázezer lélekszámú nép, amely – véleménye szerint – nem akar tovább magyar elnyomás alatt maradni, és inkább szeretne a demokratikus Csehszlovákiához kerülni. Ezért Ruténia önkormányzatot kap Csehszlovákia keretén belül. Ezután megállapították az ún. demarkációs vonalat az Uzsoki-hágótól lefelé az Ung folyásán, majd az Ungvár és Csap közötti vasút vonalán. 1920. március 6-án lépett hatályba a Csehszlovák Köztársaság Alkotmánylevele című alaptörvény, ebben szerepel először hivatalosan Kárpátalja új, cseh elnevezése a „Podkarpatská Rus”, illetve másodikként a „Rusínsko”. Az elnevezést ruszinul (cirill betűkkel) így használták: Podkarpatszka Rusz, illetve Ruszinszko. Kárpátalja alkotmánylevele kimondta, hogy a saint-germaini szerződés értelmében, „önkéntes csatlakozás alapján Podkarpatská

Rus önkormányzati terület a legszélesebb körű autonómiával lesz felruházva”. A csehszlovák kormány ezt a nemzetközileg is vállalt ígérését soha nem tartotta be, Kárpátalja csak két évtizedes hitegetés után, közvetlenül Csehszlovákia felbomlása előtt, 1938. október 11-én kapta meg az ún. kormányzati autonómiát, amikor már végzetesen késő volt. Az alkotmánylevél „önkéntes csatlakozás” kitétele is hamis, hiszen Kárpátalját – mint említettük – erővel foglalta el a csehszlovák, de főként a román hadsereg. Visszatérve az autonómiára: ha Prága már uralma elején megadja az önkormányzatot Podkarpatská Rusnak, akkor azt Szlovákiának is meg kellett volna adnia, de ez utóbbi az erős szlovák autonómiatörekvések miatt, már az első években szétfeszítette volna Csehszlovákiát.

– *Ez utóbbi tényről is mélyen hallgattak az elmúlt évtizedekben...*

– Miközben a volt marxista és napjaink liberális történészei azt szajkózzák, hogy a két világháború közötti Csehszlovákia demokratikus mintaállam volt, amelyet ugyanúgy imádnak, mint Károlyi Mihályt, aki akkor tájt csehszlovák útlevéllel járta a világot. Az 1992 óta részben hozzáférhetővé vált moszkvai levéltári forrásokból például Stephen Koch angol történész azt is közölte – műve *Kettős szerepben* címmel 2000-ben jelent meg Magyarországon –, hogy a moszkvai utasításra alakult Világbizottság a Német Fasizmus Áldozatainak Megsegítésére nevű propaganda- és titkos szervezetnek Károlyi Mihály volt a vezetője, aki egyes adatokból következően már 1917-től Lenin csodálója, majd a szovjet kormány hűséges kiszolgálója, később a Komintern ügynöke. A felesége, Andrassy Katinka pedig titkos küldetéseket teljesített a nyugati kommunista pártok és Moszkva között. Visszatérve témánkhoz: a demokratikus mintaállam Csehszlovákia egyoldalú torzítás, nyilvánvaló hazugság. Bár az akkori Csehszlovákia politikai berendezkedése valóban demokratikusabb volt, mint Magyarorszáé, Romániáról nem is beszélve. A csehszlovák nemzetiségi politika viszont hasonlóan diszkriminatív, mint a többi kisantant országé, csak sokkal finomabb eszközöket alkalmazott.

– *Sőt egyik vezető politikusa nevéhez olyan intézkedések fűződnek, mint a máig vissza nem vont Beneš-dekrétumok...*

– Amelynek már a bátorralan megemlítésétől is összerezzsen napjainkban az európai uniós politikai elit. Ennek oka, hogy a Beneš-dekrétumok nem akármilyen nemzetközi jogforrásokon nyugszanak. Mindenekelőtt az Egyesült Államok, a Szovjetunió és Nagy-Britannia vezetői – Truman, Sztálin és Attlee – által aláírt potsdami egyezmény 1945. augusztus 1-jén kelt Jegyzőkönyvén, illetve az augusztus 2-án kiadott Jelentésén, valamint a későbbi, az 1945. december 21-ei Párizsi Jóvátételi Szerződésen. A potsdami egyezmény XIII. fejezete előírta a német lakosság kitelepítését Lengyelországból, Csehszlovákiából és Magyarországról Németország négy megszállási övezetébe. (Ez összesen kb. 12–13 millió német elűzését jelentette a szülőföldjéről.) Beneš, aki 1945 májusától az újjáalakult Csehszlovákia köztársasági elnöke lett, a potsdami paktum kínálta lehetőséget használta fel arra, hogy a németek mellett a szintén kollektív háborús bűnösnek nyilvánított felvidéki magyarságtól is megszabaduljon. A Sztálin által a potsdami értekezlet eseményeiről jól tájékozott Beneš, nem véletlenül az említett Jegyző-

könyv keltezésének napján, augusztus 2-án adta ki hírhedt 33/1945. számú dekrétumát, amely azonnali hatállyal a csehszlovákiai magyarokat (és németeket) megfosztotta csehszlovák állampolgárságuktól. A magyarok ettől kezdve nem kaptak az államtól egészségügyi ellátást, nyugdíjat, valamint szociális juttatásokat. Beneš ugyancsak a potsdami egyezményre hivatkozva adta ki később, október 1-jén a 88/1945. számú dekrétumot, a másik leghírhedtebb intézkedését, amely a lakóhelyükről távol eső vidékekre is közmunkára rendelhette ki 16 és 55 év közötti férfiakat és a 18 és 45 év közötti nőket. E jogszabály alapján kb. 80–100 ezer felvidéki magyart a hatóságok erőszakkal Csehországba deportáltak a kitelepített szudétanémetek helyére. Az így elhurcolt magyarok szülőföldjükön maradt javait – a házaikat, ingóságait, gazdasági felszereléseiket, állatállományukat, földjüket – az állam elkobozta, és azokba azonnal szlovák lakosokat ültetett. A Beneš-dekrétumok felemlítésekor a Nyugat főként azért szisszen fel, mert a Szovjetunió, Csehszlovákia és Jugoszlávia felbomlása után Európában alig maradt valami az 1945-ben kialakított jaltai–potsdami rendszerből. Mégis a Beneš-dekrétumok máig ható érvénye olyan fekély, amelyet előbb-utóbb meg kell gyógyítani, e kérdést rendezni kell.

– *Térjünk vissza Kárpátaljára!*

– Egyes magyarországi könyvek, lexikonok az elmúlt időszakban, de napjainkban is, sok valótlan-ságot vagy féligazságot, sőt butaságot írnak Kárpátaljával kapcsolatban. Így például azt állítják, hogy ott a szlovák volt a hivatalos nyelv. Ez vaskos tévedés, a két háború közötti Csehszlovákiához tartozó Kárpátalján cseh és ruszin (nem cseh és magyar!) kétnyelvűség létezett. Térjünk a kezdetekhez: a végletesen liberális, szabadkőműves, a kommunizmussal és a Szovjetunióval nyíltan rokonszenvező Masaryk, a későbbi államelnök és Beneš külügyminiszter hallatlanul nagy propagandamunkával hozta létre az első világháború végén Csehszlovákiát. Ebben tevékeny szerepe volt Woodrow Wilson amerikai elnöknek, amiről szintén szemérmesen hallgatnak. Egy cseh forrásban arra bukkantam, hogy Wilson unokahúga, Charlotte Garrigue volt, akivel Masaryk az 1870-es évek elején Lipcsében találkozott – az akkor amerikai állampolgár kisasszony is ott tanult –, majd összeházasodtak. A későbbi államalapító a felesége vezetéknévét is felvette, és cseh, majd csehszlovák politikusként Tomáš Garrigue Masaryk néven vált ismertté. Az 1890-es években dolgozta ki az ún. „csehszlovákizmus” elméletét. Ez hasonló képtelenség, fából vaskarika, mint a „jugoszláv nemzet” vagy a „homo sovieticus”, a felsőbbrendű szovjet ember, no meg az Egyesült Államokból Európára erőltetett úgynevezett multikultúra. Masaryk abból a meggyőződéséből indult ki, hogy a szoros nyelvi és kulturális kapcsolatok következtében a csehek és a szlovákok egyazon népet, a „csehszlovák nemzetet” alkotják. Az államalapító Masaryk elmélete fikció, „csehszlovák nép” nem volt, és ma sincs, e téveszme csak időleges sikereket aratott. Csehszlovákia először 1938–1939-ben, majd másodszor is felbomlott, amikor 1993. január 1-jén megalakult az önálló Csehország és az önálló Szlovákia. Visszatérve Masaryk „csehszlovákizmus” elméletére, nézetét a befolyása alá került szlovák „hlaszisták” is átvették, akik a XIX–XX. század fordulóján a fel-

vidéki Szokolca, majd Rózsahegy városában kiadott „Hlas” (Hang) című folyóirat körül tömörült, fiatal liberális értelmiségiek voltak, és Vavro Šrobár és Pavol Blaho volt a vezéruk. Masaryk az első világháború kitörése után, 1914-ben Franciaországba, majd Nagy-Britanniába emigrált. Ekkor szakított a Monarchia megőrzésének gondolatával, és az antant országaiban Eduard Benešsel együtt széles körű politikai- és propagandatevékenységet fejtett ki az önálló csehszlovák állam létrehozásáért. Masarykot a Monarchiában, távollétében, hazaárulásért halálra ítélték, amiről persze megint hallgatnak imádói. Egyébként az addig soha nem létezett Csehszlovákia létrehozása érdekében Masaryk 1918-ban propagandakörutatót tett az Egyesült Államokban, amelyet az akkori cseh sajtó egy része Kossuth Lajos 1851–1852. évi diadalmas amerikai előadókörútjához hasonlított.

– *A két háború közötti Csehszlovákia a Nyugat kedvence volt, és azt csinált, amit akart.*

– A felvidéki magyarság (és a szudétanémetek) számos panaszt nyújtottak be a Népszövetséghez a diszkriminatív nemzetiségi politika miatt, de azokat mindig lesöpörték az asztalról. Az akkori „világ-sóhivatal” rendre elfogadta a prágai kormány magyarozatát, miszerint az ország demokratikus, a kisebbségek egyenjogúak, jól élnek, nem éri őket hátrányos megkülönböztetés. Eközben a csehszlovák állam megkezdte a felvidéki és a kárpátaljai színmagyar területek, a Csallóköz, a Mátyusföld, a Bodroghöz és a Tiszahát etnikai felbontását az ún. légionárius falvak felállításával. A légionáriusok a Monarchia hadseregéből dezertált cseh és szlovák katonák voltak, akik átálltak az antant oldalán megszervezett csehszlovák alakulatokba, amiért a háború után földet, mezőgazdasági termelőeszközöket, a házaik felépítéséhez kamatmentes kölcsönöket kaptak a csehszlovák államtól. A Felvidéken 2054, Kárpátalján 222 légionárius birtokot létesítettek, 22 473, illetve 3013 hektár területtel. Kárpátalján a földreform 440 ezer katasztrális hold földet jelölt ki az ottani nagybirtokokból (Schönborn-, Teleki-uradalom stb.), melyből a magyar parasztok között mindössze 970 hektár (!) földet osztottak szét, ami az elkobzott földnek még az egy százalékát sem tette ki. Miközben például Bányú községben az első négy csehszlovák telepés 417 katasztrális holdat kapott. Egy 1930-ban kiadott ruszin nyelvű könyv, amely a helyi cseh hatóságok hivatalos földreformadatait közölve az addigi létesített légionárius falvakat sorolta fel, meglepő nyíltsággal szölte: „Kolonizovano bülo do szih por”, azaz „Gyarmatosítva volt eddig”. Csehszlovákia tehát nem is titkoltan, gyarmatosítóként tevékenykedett Kárpátalján, ahol a vidék két fő kincse – a fa és a só – rablógazdálkodással való kitermelése volt az elsődleges célja. Az akkor színmagyar Tiszaháton, Ungvártól a román határig fűrészfogszerűen létesítették a cseh telepések lakóhelyeit a magyar községek között, így Csap és Ungvár között, aztán Bányú mellett a legnagyobbat, Svobodát (ma Nagybakos), aztán Bótrágy, Beregsom, Gát, Dercen, Tiszacsoma, Verbóc falvak határában. Kárpátalja megígért autonómiájának a bevezetése helyett szemfényvesztésként a prágai kormány 1919 és 1938 között négy közigazgatási reformot, azaz területi átszabást hajtott végre, kis-, majd nagymegyét, „zsupákat” hozott létre. Eközben például a színmagyar Beregszászt – mely

több mint fél évezredig Bereg vármegye ősi székhelye volt – nagyközséggé degradáltak. Csak Ungvárnak és Munkácsnak hagyták meg a városi rangját – Huszt és Nagyszőlős, Ugocsa vármegye addigi székhelye elveszítette –, de ezekben is 20 százalék alá igyekeztek szorítani a magyarság arányát. A nyelvtörvény szerint ugyanis az előbbi arány alatt nem volt lehetőség a településeken a magyar nyelv hivatalos használatára sem a közigazgatásban, sem a bíróságban, sem a hatóságok és a polgárok közötti érintkezésben. Csak a Beregszászi, a Munkácsi, a Nagyszőlősi és az Ungvári járásban engedték meg a magyar nyelv hivatalos használatát, ugyanakkor a ruszint – Beregszász járás kivételével – valamennyi kárpátaljai járásban lehetővé tették.

– *Ismereteim szerint a demokratikus mintaállamnak híresztelt Csehszlovákia gyakran hamisította meg a népszámlálási adatokat a nemzetiségek, elsősorban a magyarok és a németek kárára.*

– A Janus-arcú cseh politika, a jól bevált és folyamatos beneši propaganda eszközeivel kifelé (és külföldre) az újonnan szerzett vidék folytonos fejlődését harsogta. A lényeg azonban politikájának belső tartalma volt, amely kíméletlen gyarmatosítóként működött. A ruszinokkal szemben időnként még érződött valamiféle szláv szolidaritás, különösen akkor, ha azt a magyarság ellen lehetett kijátszani. A magyarságot – mint nyelvében is idegen népet – a cseh politika egyszerűen ellenségnek tekintette, hiszen kárpátaljai léte, évezredes ősi szállásterülete önkéntelenül is arra figyelmeztette állandóan az új impériumot, hogy csalárdsággal jutott a területhez. A cseh nemzetiségi politika ezért irányult szinte kíméletlen módszerekkel a kisebbségi sorba jutott magyarság ellen. Nem véletlen, hogy az 1921., majd az 1930. évi népszámláláskor is manipulálták az összeírás adatait. 1921-ben a 604 745 kárpátaljai lakos többsége ruszin 372 884 fő (62,17%), magyar 102 144 fő (17,03%). Az 1919-ben kialakított Kárpátalja határain belül, a magyarság száma jelentősen csökkent, hiszen az 1910. évi népszámláláskor (átszámítva) még kerekén 185 ezer fő, aránya 21,96%. Ennek főbb okai, hogy az impériumváltozást követően 18 600 kárpátaljai magyar a megmaradt anyaországba menekült, illetve kiutasították Csehszlovákiából. Ezen kívül sok ezer magyar, főként értelmiségi, a békeszerződés előírásai ellenére nem kapta meg a csehszlovák állampolgárságot. A görög katolikus vallású magyarokat, főleg Ugocsában, a cseh hatóságok ezrével írták be ruszinoknak. Bevezették a „zsidovská”, azaz a „zsidó nemzetiség” kategóriát, hogy a magukat addig magyarnak valló kárpátaljai (és felvidéki) zsidóságot leválasszák a magyarságról. 1921-ben már 80 059 fő kárpátaljai zsidót írtak össze, akiknek a döntő része valójában magyar nemzetiségű volt, a vallása pedig izraelita. Ekkorra már nagyszámú „csehszlovák” köz- és szakigazgatási, valamint kolonista népesség árasztotta el Kárpátalját, az 1921. évi összeírás 19 737 főt jegyzett fel, akiknek túlnyomó része cseh s csak töredéke volt szlovák nemzetiségű. Az 1930-as népszámlálás is tanulságos: ekkor 109 472 magyart írtak össze, 7328 fővel többet. Miközben egy korabeli forrás szerint Csehszlovákia a magyar nemzetiségűekből kitenyészett egy új típust, az állampolgárság nélküli polgárt. 1930-ban a kárpátaljai magyarság kb. 14 százaléka még mindig nem kapta meg a csehszlovák állampolgárságot.

– Az 1930-as évek közepén már negyvenezer cseh kolonista hivatalnok és az államtól földet, javakat kapott légionárius telepes élt Kárpátalján. Ebben a helyzetben a magyar és a ruszin őslakosság mennyire vehette ki részét szülőföldje életének irányításából?

– Csekély mértékben. Bródy András, a vidék önkormányzatáért küzdő ruszin Autonóm Földműves Szövetség nemzetgyűlési képviselője 1933 decemberében ismertette az alábbi adatokat a prágai parlamentben. Az ungvári székhelyű Kárpátaljai Országos Hivatal elnöke és alelnöke cseh nemzetiségű, a hivatal osztályfőnökei közül 7 cseh, 2 menekült (emigráns) orosz, 1 menekült ukrán és 2 rutén. A kárpátaljai területen a jegyzők közül 163 cseh, 11 ukrán, 3 orosz, 42 rutén és 29 magyar. Az egyéb közigazgatási tisztviselők között 497 cseh, 20 ukrán, 12 orosz, 85 rutén és 44 magyar. A pénzügyi igazgatás 1375 tisztviselőjéből csak 164 volt őslakos. A 19 vámhivatal főnökei kizárólag csehek. Az államvasutak főnökei és mérnökei közül 26 cseh, 4 magyar, egy-egy ukrán, illetve orosz, és egyetlen rutén sincs. A vasúti hivatalnokok közül 77 cseh, 17 tót (szlovák), 41 magyar, 6 rutén és 3 ukrán. A postai tisztviselők 85 százaléka cseh és így tovább. Az előbbi adatok szintén megdöntik a csehszlovák demokratikus mintaállam mítoszát.

– *Napjainkban az ukrán történészek egy része azt hirdeti, hogy a csehek mennyi mindent építettek Kárpátalján. Bezzeg a magyarok nem! Mások szerint viszont szó sincs ilyesmiről. Mi az igazság?*

– A két háború között a csehek valóban fejlesztették Ungvárt, Munkácsot, Nagyszöllőst, Husztot, kisebb részben Beregszászt. Mindenekelőtt azért, hogy a Kárpátaljára beköltözött negyvenezer fős cseh kolonizációs rétegnek magas színvonalú lakásokat, szolgáltatásokat és kényelmet teremtsenek. Ebből a kárpátaljai magyarok és ruszinok alig részesedtek. Az előbbi városokban főként középületeket, lakónegyedeket és közintézményeket építettek a csehek számára, tucatjával létesítettek például kis létszámú cseh tannyelvű iskolákat, még a községekben is, az ott élő cseh hivatalnokok, kolonisták gyermekeinek. A kárpátaljai közutak korszerűsítése, a posta- és telefonhálózat bővítése, a folyókon hidak létesítése elsősorban hadi célokat szolgált. A jó összeköttetést a két szomszédos kisantant állam, Csehszlovákia és Románia között.

– *Napjaink az ukrán történetírás a szovjet historiográfia nyomdokain halad, és a levéltári források tényeit még mindig legyőzi a posztkommunista ideológia.*

– A dokumentumok adatait szinte teljesen figyelmen kívül hagyva, például még napjainkban is „a fasiszta leigázás éveit”-nek vagy „a horthysta megszállás fojtó szorításában” áldatlan helyzetnek minősítik Kárpátalja második magyar korszakát. Miközben a terület Magyarországgal való 1938–1939. évi újraegyesülése után a magyar kormányzat kétnyelvű közigazgatást (rutén és magyar hivatalos nyelvvél!) vezetett be a ruszinok számára, amely 1944. október végig, Kárpátalja szovjet katonai megszállásáig tartott. Az ukrán történetírásban (és a közéletben) ma is virágzik a partizánkultusz (akikről általában úgy írnak, hogy „harcba szállnak a népi bosszúállók”), amely kiváló alkalom Magyarország és a magyarság „fasiszta nemzet”-ként való megbélyegzésére. Ma is az egyik fő bűnünk, hogy a Horthy-rendszer hatóságai Kárpátalján üldözték és megsemmisítették a szovjet repülőgépekről ejtőernyővel ledobott, idegen állampolgár

kommunista partizánokat. Arról hallgatnak, hogy a második világháború idején a nemzetközi jog szerint a gerillák nem számítottak hadviselő félnek, és nem vonatkoztak rájuk az úgynevezett genfi konvenciók. A magyar hatóságok a hatályos törvényeknek megfelelően joggal számolták fel a Kárpátaljára ledobott partizáncsoportokat, és állították egyes elfogott tagjaikat bíróság elé.

– *Miként működött 1939 és 1944 között Kárpátalján a hivatalos kétnyelvű, rutén–magyar közigazgatás?*

– A magyar kormányzat 1939. június 30-án hatályba lépett 6200/1939. M. E. sz. kormányhatározattal a hegyvidéki, ruszinlakta területen létrehozta a Kárpátaljai Kormányzói Biztosságot, amelyet három, Ungi, Beregi és Máramarosi Közigazgatási Ki- rendeltségre tagolt. E nagyvonalú ruszin nyelvű szakigazgatás mértékének (például csak a postaszolgálatot említve: kétnyelvű postabélyegzők, levelezőlapok, pénzesutalványok, ajánlási vények stb.) a tizedrészével is megelégedne ma Ukrajnában a kárpátaljai magyarság. A területen szolgáló rendőröknek és csendőröknek ruténül kellett tanulniuk, de az ottani magyar tisztviselőknek is szerveztek ruszin nyelvtanfolyamokat. Levéltári források bizonyítják, hogy háborús viszonyok ellenére Kárpátalja ruszin népe anyagilag arányában jóval többet kapott a magyar kormányzattól, mint a trianoni országterületen élő népesség. A magyar kormányzat újraindította a négy évtizeddel korábbi, akkor Egán Ede miniszteri biztos nevéhez fűződő hegyvidéki gazdasági akciót a rutén nép gazdasági, szociális felemelésre. (Egán 1901 őszén orvgyilkosságot áldozata lett.) 1939 második felétől a rutén lakta Kárpátaljai Kormányzói Biztosság területén a magyar állam jelentős anyagi támogatásával fejlesztették a havasi gazdálkodást, tej-, háziipari és más szövetkezeteket hoztak létre, megszervezték az áru felvásárlást, a gyógynövények gyűjtését, ruszin nyelvű gazdaltanfolyamok tucatjait szervezték, ruszin iskolákat, egészségügyi létesítményeket emeltek. Kozma Miklós kezdeményezésére 1941. január elején Ungváron megalakult a rutén–magyar kétnyelvű Kárpátaljai Tudományos Társaság – népszerű nevén a „Ruszin Akadémia” –, amely az alakulás tavaszától 1944. október végéig példa nélküli művelődési munkát fejtett ki. Négy sorozatban, illetve azon kívül összesen 92 rutén nyelvű tudományos, tudományos-népszerűsítő és szépirodalmi kötetet, ezen kívül újságokat, folyóiratokat adott ki. A társaság fő érdeme, hogy a negyvenes évek derekára lényegében elvégezte a ruszin nyelv kodifikálását. Ez azért volt hatalmas jelentőségű, mert ezzel a rutén nép 1830-as években elindult nemzetté válási folyamata a befejezéshez közeledett. Nem volt véletlen, hogy az ungvári Néptanács, azaz a kárpátaljai kormány már 1945. március 2-án elko- bozta és államosította a Kárpátaljai Tudományos Társaság teljes vagyonát (székház, könyvtár, nyomda stb.). Ennek következtében Kárpátalján megszűnt a görög katolikus egyház hathatós támogatásával addig működő közös ruszin–magyar tudományos élet. Ezt később betetőzte, hogy 1946. november 7-én egy rendelettel betiltották a ruszin identitást, és hivatalosan ukránná minősítették a népcsoportot.

– *Tebát a rutén nép nemzetté válásának a folyamatát szakította meg 1944. október végén Kárpátalja szovjet katonai megszállása?*

– Igen. Azzal kezdődött, hogy a Vörös Hadsereg azonnal felszámolta a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság rutén–magyar kétnyelvű közigazgatását, a sebtében

megalakított szovjet hatóságok pedig megkezdték a kíméletlen kommunista diktatúra bevezetését és az oroszosítást. A 4. ukrán front katonai tanácsa november 13-án adta ki a 0036. számú szigorúan titkos rendeletét a kárpátaljai magyar és német nemzetiségű 18 és 50 év közötti hadköteles férfiak letartóztatásáról és az NKVD fegyveres kíséretével hadifogolytáborokba való hurcolásáról. A titkos parancs az előbbi napon, egy meg nem nevezett Városparancsnokság 2. számú hadparancsaként jelent meg falragaszokon Kárpátalja-szerzte úgy, hogy az előbbi korosztályú férfiak három napon belül kötelesek munkára jelentkezni a megrongálódott utak, hidak és vasutak helyreállítására, különben haditörvényszék elé kerülnek. A legóvatosabb becslések szerint ekkor negyvenezer magyar férfit hurcoltak el Kárpátaljáról, főként a szolyvai, valamint a huszti és perecsenyi gyűjtőtáborokból „malenkij robot”-ra, akiknek több mint a fele elpusztult a különböző szovjet kényszermunka lágerekben. A magyar férfiak deportálásának fő szervezője a Vörös Hadsereg különleges kémelhárító és megtorló fegyveres alakulata volt, közismert nevén a SZMERS (Szmerty spionam! Halál a kémekre!). Ennek egyik kárpátaljai parancsnoka nem más, mint Iván Szerov, a későbbi hadseregtábornok, majd a Szovjetunió állambiztonsági minisztere, utóbb a KGB vezetője, Jurij Andropovval együtt az 1956-os magyarországi forradalom leverésének egyik fő irányítója. Egyébként közvetlenül kárpátaljai megtorló tevékenysége előtt, 1943–1944-ben Szerov a kaukázusi népcsoportok és a krími tatárok közötti tisztogatásban és Bel-ső-Ázsiába való deportálásában jeleskedett. Kárpátalján a megszálló hatóságok által bevezetett kíméletlen terror a diktatúra 1948. évi totális kiépítéséig összesen több mint ötvenezer elhurcolt, hadifogollyá nyilvánított és ártatlan kárpátaljai magyar polgári személyt érintett, vagyis minden 3–4. magyart.

– *Napjainkban is hivatalos ideológia, sőt dogma Kárpátalja 1944. novemberi újraegyesülése Ukrajnával. Ezzel kapcsolatban mi az igazság?*

– Kezdjük azzal, hogy ez nemcsak valótlan, hanem tudománytalan is. Kárpátalja sohasem tartozott Ukrajnához, hiszen évszázadokon át Ukrajna sem létezett, a cári Oroszország része volt. Sohasem birtokolt területet a Kárpát-medencében, hiszen itt a Kárpátok gerincén egy évezredig a történelmi magyar határ, majd a két háború között csehszlovák–lengyel, 1939-ben Lengyelország szovjet–német feldarabolásáig pedig néhány hónapig magyar–lengyel határ húzódott. Ukrajna tehát egyszerűen nincsen a térségben egészen a második világháború végéig. Ezt még az is jelzi, hogy az 1944. november 19-én Munkácson tartott konferencián 294 küldött önálló kárpátaljai kommunista tömörülést – Zakarpatszka-Ukrajnai Kommunista Párt néven – alapított, amely persze nyomban határozatot fogadott el Zakarpatszka-Ukrajna újraegyesítéséről Szovjet-Ukrajnával. A pártkonferencia huszonnégy tagú Központi Bizottságot választott, élén Ivan Turjanica első titkárral, aki 1919-ben a Magyar Tanácsköztársaság vörös katonájaként harcolt Huszt, Csap, Kassa és Eperjes védelmében, az 1920-as évek első felében pedig kéményseprőként Budapesten dolgozott. Turjanica 1939-ben Kárpátaljáról újra kiszökött a Szovjetunióba, csak 1944 októberében tért haza egy megbízható kommunista csoporttal szülőföldjére, ahol a Szovjetunióhoz való csatlakozást szorgalmazó agi-

táció egyik vezetőjeként tevékenykedett. A munkácsi pártkonferencia határozata értelmében egy hét múlva, november 26-án – ugyancsak Munkácson, a városi moziban – összeült az előző napokban kapkodva megszervezett kárpátaljai népi bizottságok első kongresszusa. Az elnökségben ott ültek a szovjet hadsereg, a 4. ukrán front képviselői, köztük Leonid Brezsnyev vezérőrnagy, politikai csoportfőnök, később az SZKP főtitkára. A helyi partizánvezérek, köztük Uszta Gyula, utóbb a Magyar Néphadsereg altábornagya, aki tevékenyen részt vett az 1956-os forradalom leverésében, majd 1962-ig a magyar honvédelmi miniszter első helyettese, később a Magyar Partizánszövetség főtitkára. Ugyancsak az elnökségben ült az NKVD teljes helyi vezérkara, s a küldöttek helyes szavazása érdekében a teremben tartózkodott az NKVD egyik felfegyverzett osztaga. A népbizottságok első kongresszusa 663 küldöttének több mint egyharmada, 233 fő hétpróbás mozgalmár, kiválogatott szovjetbarát és hithű kommunista volt, akik egyébként ekkor túlnyomó többségében magyar, kevés kivétellel csehszlovák állampolgárok voltak! Ráadásul olyan testületeket képviseltek, amelyek csak papíron léteztek. A tanácskozás előtti napokban ugyanis az NKVD és a SZMERS osztagai településről településre járva, gyakran drasztikus módszerekkel feloszlatták a városok és a falvak addigi törvényes előjáróságait, s a települések irányítására a saját embereikből megalakították az ún. népi bizottságokat. A tényleges döntéseket azonban nem a testületek, hanem azoknak legerősebb hatalmi helyzetű egyes tagjai, a katonai parancsnok, a párttitkár vagy a komisszár hozták meg. A népi bizottságok küldöttei tehát egyáltalán nem képviselték a népet, Kárpátalja lakosságát, csak a kommunista diktatúra érdekeit. Tehát szó sincs valódi legitimitásról, hiszen például a lágeregekbe hurcolt 40 ezer szavazóképes magyar férfi nem nyilváníthatott véleményt.

– *A népbizottságok munkácsi kongresszusa egyhangúlag szavazott Kárpátalja Szovjet-Ukrajnával való újraegyesülésére?*

– Természetesen, hiszen az előbb vázolt helyzetben egyszerűen nem tehetett mást. A kongresszus Manifesztumot (Kiáltványt) fogadott el, amely kimondta a „kárpátukránok ősi óhaját”-t, a terület, „Kárpátontúli Ukrajna újraegyesülését” Szovjet-Ukrajnával. A Manifesztum éles magyarellenes kitételeket tartalmaz. Idézem: „A nép vérrel és verítékkal előteremtett gazdagsága korábban a magyar és más idegen elnyomók javát szolgálta. Ukrán nyelvünket üldözték, iskoláinkat bezárták, az ukrán nemzeti kultúrát rombolták és megsemmisítették. A legsúlyosabb az 1938 és az azt követő hat év magyar rabsága volt, amikor a csehszlovák kormány a magyar fasiszták rabságába taszított minket.” A Vörös Hadsereg azonban felszabadította Kárpátontúlt (ez Kárpátalja – Kijevből nézve!), ahol, idézet a Manifesztumból: „Véget ért a magyarok és más idegenek sok évszázados uralma Kárpátontúli Ukrajna ősi ukrán földjén.” A kiáltvány előbbi durván magyarellenes kitételeit a korábbi szovjet, de napjaink ukrán államvezetése sem hatálytalanította, ma is érvényben vannak. Sőt az 1944 novemberében kényszermunkatáborokba hurcolt ártatlan 40 ezer kárpátaljai magyar férfilekést sem rehabilitálták, továbbra is kollektív háborús és fasiszta bűnösnek számítanak, a megmaradt túlélők, a leszármazottak egy kopejka kárpótlást sem kaptak a Szovjetunió utódállamától, Ukrajnától.

– *A kárpátaljai magyarságnak is megvannak tehát a maga Beneš-dekrétumai, amelyek mind a mai napig hatályban vannak.*

– Térjünk vissza a munkácsi népi kongresszushoz. Természetesen a kommunisták is jól tudták, hogy Kárpátalja, illetve annak 1920 előtti területén fekvő Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegye egy évezreden át a történeti Magyarország szerves része volt. Sohasem tartozott a szláv őshazának tekintett Kijevi Ruszhoz, még kevésbé a Szovjetunióhoz vagy Ukrajnához, ezért Kárpátalját legfeljebb erőszakkal lehetett bekebelezni a birodalomba. Ugyanakkor azt is érzékelték, hogy az adott helyzetben a lakosság akarátára való hivatkozás is igen gyenge érv. A kárpátaljai összlakosság valódi önrendelkezése vagy a magyarlakta területeken, elsősorban a Tiszaháton egy szabad viszonyok között lezajló esetleges népszavazás az állami hovatartozásról a szovjet katonai megszállás és a katonai közigazgatás miatt fel sem merült. Ezért 1944 őszén „történelmi” érvelésként hivatalosan meghonosították, és azóta évtizedeken keresztül s napjainkban is hivatalosan használják az úgynevezett „újraegyesülés” fogalmát, amely tudománytalan, híjával van minden ésszerűségnek, és elsődlegesen politikai-ideológiai töltetű. A diktatúra még a kívánatos szót is „kölcsonozte”, hiszen az Kárpátalja újbóli magyar korszaka idején tűnt fel az 1942-ben Ungváron kiadott, *A kárpátaljai ruszin irodalom története* (Isztorija podkarpatoruszkoi literaturi) című rutén nyelvű kötet 63. oldalán kezdődő fejezet élén. Ennek címe: „A Magyarországgal történő újraegyesülés után” (Poszli vozsozjegyinyenyija z Ugorscsinoju). Ismét leszögezzük: a két évtizedig tartó csehszlovák megszállás után 1938 novemberében Kárpátalja déli, tiszaháti magyarlakta sávja, majd 1939 márciusában a döntően rutén/ruszin szállásterületű hegyvidéki része valóban újraegyesült Magyarországgal, hiszen ahhoz korábban több mint egy évezredig, a magyar honfoglalás óta tartozott.

– *Mi történt még a munkácsi népbizottsági kongresszuson?*

– A manifesztum elfogadása mellett megválasztották Kárpátalja tizenhét tagú legfelső államhatalmi szervét, a Narodna Rádát (Népi Tanács vagy Néptanács). E testület másnap, 1944. november 27-én megalakította Zakarpatszka-Ukrajina (magyarul: Kárpátontúli Ukrajna) állam kormányát, amely elnökségből és tizenegy meghatalmazottból (miniszterből) állt. Az akkori szovjet gyakorlatnak megfelelően Kárpátalja-állam Néptanácsának elnöki, azaz a kormányfői és a ZU Kommunista Pártja első titkári tisztségét egy személy töltötte be, esetünkben Ivan Turjanica.

– *Eszerint 1944. november 27-étől Kárpátalja önálló szovjet tagköztársaságként kezdett működni?*

– Igen. Addig ugyanis, amíg a Szovjetunió legfelső törvényhozó testülete nem hagyta jóvá Kárpátalja lakosainak a kérelmét a terület Szovjet-Ukrajnához való csatlakozásáról, a Manifesztum kívánsága ellenére Kárpátalja tizennégy hónapon át jogilag a Szovjetunió egyik szövetséges tanács-, azaz szovjetköztársaságaként (mint bármelyik, például Kazahsztán, Belorusszia) működött, önálló minisztériumokkal és különféle fő-, illetve szakhatóságokkal. Ez azt jelentette, hogy a Kárpátalján berendezkedő kommunista diktatúra dekrétumait (a gyárak, a bankok, az iskolák államosításáról, a földreformról stb.) nem Moszkvában vagy Kijevben, hanem Ung-

váron hozták meg a Kárpátaljai Néptanácsban. Ez a kárpátaljai kormány minden lépésénél a moszkvai szovjet párt- és kormányzervekre támaszkodott, és nem a kijevire. Kárpátalja ekkori, önálló szovjet tagköztársaság létéről az ukrán történetírás természetesen hallgat vagy ködösíti a valóságot, és az 1944. októberi szovjet megszállástól számítja az újraegyesülést. Ezt a helyi hatóságok minden esz-közzel törvényesíteni igyekeztek. Már a munkácsi pártkonferencia, illetve a népbizottsági kongresszus előtti napokban, majd az utána következő hetekben a hatóságok és a volt partizánok faluról falura járva aláírásokat gyűjtöttek a következő ürüggyel: Akarják-e a helyiek, hogy férjük, fiuk hazajöjjen a lágérből? Mindenki igenlően aláírta az orosz nyelvű íveket, amelyeknek az igazi tartalmáról azonban a nyelvismeret hiányában nem szereztek tudomást. Később kiderült, hogy az embereket kegyetlenül becsapták, mert azt írták alá velük, hogy kéri Kárpátalja „újraegyesülését” Ukrajnával. A család akkor került napvilágra, amikor az évente megünnepeltetett „újraegyesülési” évfordulók egyikén a névsorokkal teli ívekből néhányat kiállítottak az ungvári múzeumban és a gáti, valamint a szomszédos derceni magyarok felismerték az aláírásaikat. A hivatalosan közzétett végeredmény szerint 1945. január 1-jéig több mint negyedmillió kárpátaljai lakos írta alá „önkéntesen” az „újraegyesülést” kérő munkácsi Manifesztumot. Eközben az önálló szovjet tagköztársaság státusát jelzi, hogy a Néptanács, azaz a kárpátaljai kormány 1945. január 12-én rendeletet hozott Zakarpatszka-Ukrajna hivatalos ódájáról, amely a szovjet himnusz lett, és nem az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság himnusza! A Néptanács ugyanekkor rendelkezett Kárpátalja önálló állami zászlajáról, és a szovjet sarló-kalapácsos vörös lobogó hivatalos használatát rögzítette. Tehát nem az ukrán kék-sárga zászló használatát írta elő! Ismeretlen tény, hogy Kárpátalja szovjet tagköztársaságban a megszállás után egy évig, 1945. november 15-ig a magyar Pengő/Fillér volt a hivatalos fizetőeszköz. A Néptanács csak ekkor rendelte el a szovjet rubel bevezetését, amit november 20-áig kellett végrehajtani. Ekkor egy pengő, negyven kopejkával volt egyenlő, egy csehszlovák koronáért pedig mindössze tizennyolc kopejkát adtak. Ennek oka, hogy a szovjet–magyar határt szinte légmentesen lezárták, ezért a Magyarországon a kommunista párt által gerjesztett hatalmas infláció nem csapott át Kárpátaljára.

– *Mikor került Kárpátalja a Szovjetunióhoz?*

– Hosszas moszkvai tárgyalásokat követően, amelyre Kárpátalja képviselőit nem hívták meg, a Szovjetunió és Csehszlovákia között 1945. június 29-én aláírt szerződéssel Zakarpatszka Ukrajnát – ez a terület orosz neve – a Szovjetunióhoz csatolták. Az aláírási aktust Vjacseszlav Molotov külügyminiszter a következő szavakkal ünnepelte: „Kárpátontúli Ukrajnát már a IX. században elszakították igazi hazájától, amikor a magyar arisztokrácia és kapitalisták uralma alá került. Minden ukránnak állandó álma volt, hogy testvéreiket Ukrajnához csatolják. Ez csak akkor történhetett meg, amikor a Vörös Hadsereg felszabadította ezt a területet, és annak népe 1944. november 26-án dönthetett sorsáról.” A szerződés aláírása után, főként a szovjet fél stratégiai érdekeinek megfelelően az Uzsoki-hágótól az Ung folyásán, illetve a Csap–Ungvár közötti vasútvonaltól nyugatra a szovjet–csehszlo-

vák határt kiigazították. Ekkor az utóbbi területen, az Ung és a Tisza folyók között tizenöt magyarlakta falut a Szovjetunióhoz csatoltak. A szovjet–csehszlovák szerződést 1945. november 23-án ratifikálta a csehszlovák parlament, 27-én pedig a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége. Az egyezmény azonban csak később, 1946. január 30-án az okiratok Prágában történt kicserélésekor lépett hatályba. Előtte mindössze nyolc nappal, 1946. január 22-én a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének Moszkvában keltezett 218. számú rendeletével hozták létre Ukrajna új megyéjét Zakarpatszka oblaszty (Kárpátontúli, azaz Kárpátalja terület) névvel, Ungvár székhellyel. A dekrétum az eddig fennállt Zakarpatszka Ukrajna nevű önálló szovjet tagköztársaság végét jelentette.

– *Végül ismét szóljunk a ruszinokról. Mi történt e néppel Kárpátalja szovjet megszállása után?*

– A kötelező ateista világnézet szellemében a kommunista hatóságok már kezdettől éles vallásellenes kampányt indítottak, amelynek fő célja a görög katolikus (latinosan: unitus) egyháznak mint legnagyobb vallásfelekezetnek a felszámolása volt. Az akció igen erőteljes magyar- és ruszinellenes propagandával is összefonódott. A megszálló hatóságok ugyanis – miként korábban a csehek – a görög katolicizmust „magyarón”-nak, azaz magyarbarátnak, illetve Kárpátalja második magyar korszaka egyik támaszának tartották, és a ruszin nép mint önálló etnikum önazonossága legfőbb elemének tekintették. A rutén nép tragédiájának megértéséhez a cseh uralomhoz, sőt korábbra kell visszanyúlnunk. Az 1910. évi magyarországi népszámláláskor az impériumváltozás utáni Podkarpatská Rus területén mindössze 577 görögkeleti vallású lakost írtak össze, 1918–1920-ban azonban kb. 55 ezer hívő hagyta el a görög katolikus hitét, s tért át a pravoszláviára. 1922 végén a 76 görögkeleti egyházközséghez már 70 ezer hívő tartozott. Az aposztáziát, azaz a hitehagyást a cseh hatóságok hathatósan szorgalmazták, sőt annak módszereit – ez sem ismeretes – maga Beneš külügyminiszter dolgozta ki. Alaptétele: a görög katolikus vallás, a Rómával való unió, a munkácsi görög katolikus püspökség az egyetlen akadályja annak, hogy a ruszin népet asszimilálják, és „csehszlovák néppé” tegyék. Papp Antal munkácsi püspököt – mivel korábban nem tette le a csehszlovák államra a hűségesküt – 1925 szeptemberében karhatalommal Záhonytól áttoncolták a határon. A pravoszlávia gyors előretörését jelzi az 1930. évi népszámlálás, amikor Kárpátalja népességének már csak a fele, 360 ezer fő volt görög katolikus, a görögkeletieké pedig elérte 112 ezer főt, aránya pedig meghaladta a 15 százalékot.

– *Mi az unió?*

– A tatárjárás pusztítása után, a XIII. század második felétől a XVIII. század végéig a későbbi Kárpátalja területére a Kárpátok keleti oldaláról, Galíciából erdőirtásra betelepült eredetileg rutének ortodox vallásúak voltak. Később, 1646. április 24-én Szent György vértanú ünnepén az ungvári vártemplomban 63 rutén lelkész letette a katolikus hitvallást Jakusics György egri püspök kezébe. Egyúttal engedelmességet fogadott X. Ince pápának és utódainak, amellyel megvalósult a Rómával való egyesülés, közismerten az úgynevezett ungvári unió. Ezzel létre-

jött a görög katolikus vallásfelekezet, de csak 1771. szeptember 19-én állította fel XIV. Kelemen pápa a munkácsi püspökséget, amely azóta is *ecclesia sui iuris*, azaz önálló joghatóságú, és közvetlenül Rómához tartozik. E görög katolikus egyház keretében vált később a ruszin nép nemzeté, közép-európai szláv etnikummá.

– *Térjünk vissza a csehek kárpátaljai vallási politikájához!*

– A prágai kormányzat, különösen uralma első éveiben kíméletlenül üldözte és elnyomta a görög katolikus egyházat, miközben hatékonyan támogatta a görög keleti felekezetet, az orosz pravoszláviát és papjait. A Kárpátaljára beköltözött orosz és ukrán emigránsok többségét a ruszin–magyar jellegű görög katolikus egyház bomlasztására, a pravoszláv és az ukrán eszmék terjesztésére használta fel. A cseh hatóságok szemet hunytak a görög katolikus templomok kifosztásakor, és azt sem akadályozták meg, hogy számos településről a mesterségesen felzaklatott lakosság elűzze a görög katolikus lelkészt. A pravoszláv papok sorait gyarapította az a kb. háromszáz nagyorosz emigráns görögkeleti pópa, akik a két háború közötti időszakban végeztek missziós feladatokat Podkarpatszka Ruszban. A kárpátaljai ortodox papok új nemzedékét az 1920-as évek közepétől szerbiai szemináriumokban nevelték, ahol semmit sem tanultak az évszázados magyar–ruszin együttélésről. Már 1924-ben a szerbiai ortodox egyház által küldött püspökök segítségével megkezdték a kárpátaljai pravoszláv egyházszervezet kiépítését. 1931 júliusában Munkácson állítottak fel pravoszláv püspökséget, amelyhez az 1936. évi sematizmus szerint már 140 ezer hívő, 138 felszentelt pap, 127 templom és öt nagy monostor tartozott. Mindez a kárpátaljai cseh politika következménye volt, amely paradox módon megteremtette a feltételeket ahhoz, hogy alig egy évtized múlva a szovjet kommunista diktatúra felszámolhassa a munkácsi görög katolikus egyházmegyét, és híveit bekényszerítse a munkácsi pravoszláv püspökségbe.

– *Mindez hogyan történt?*

– A kárpátaljai kormány, azaz a Néptanács 1945. március 24-én adta közre „A vallás megváltoztatásának szabadságáról” című dekrétumát, amely minden nagykorú állampolgárnak lehetővé tette, hogy szabad akaratából megváltoztathassa vallását, vagy kiváljon felekezetéből, illetve felekezeten kívülinek vallhassa magát. A rendelet hatására 1945 tavaszán több mint hatvan görög katolikus parókia szűnt meg Kárpátalján, mert híveik áttértek a pravoszláv vallásra. 1947-ben a hatóságok arra a meggyőződésre jutottak, hogy a görög katolikus egyház felszámolásának legfőbb akadálya Romzsa Tódor munkácsi püspök, aki nem hajlandó elfogadni az aposztáziát, vagyis a hitehagyást. Ezért a titkosszolgálati szervek elhátárolták a főpásztor fizikai megsemmisítését. Október végén Munkács mellett sikertelen merényletet követtek el ellene, és súlyosan megsebesítették. A kórházban a püspök már gyógyulóban volt, amikor az NDKV ügynöke, egy ápolónő ciánkálival meggyilkolta. 1949 februárjában a hatóságok úgy számolták fel végleg a munkácsi püspökséget, hogy annak összes javait (293 templom, 265 parochia stb.) átadták az ortodox egyháznak. A görög katolikus hívőket (400 ezer ruszin, 28 ezer magyar, 16 ezer román, néhány ezer szlovák) hatóságilag pravoszlávvá minősítették. Az 1944 végén működött 350 pap közül eddigre száznegyvenet a szov-

jet nép ellenségének nyilvánítottak, mert nem voltak hajlandók az aposztáziára, s nem akartak pravoszláv papként tovább szolgálni. Valamennyiüket az ungvári népbírószági tárgyalásokon a legképtelenebb koholt vádakkal (szabotázs, Szovjetunió rágalmazása stb.) 25 évi kényszermunkára ítélték. Közülük harmincan nem tértek haza, elpusztultak a lágerekben. A féktelen terrorban a görög katolikus lelkészek közül 131 aposztazált, és áttért a pravoszláv egyházba. Már 1944 végétől összesen 143 pap külföldre menekült, zömük Csehszlovákiába, kisebb részben Magyarországra, Romániába és az USA-ba. Kárpátalján még az 1950-es években is vetettek börtönbe unitus papokat, illetve gyilkolt meg a titkosszolgálat. Például Orosz Pétert, akit 1944. december 19-én Romzsa Tódor szentelt titokban püspökké. Oroszt 1949-ben eltiltották a lelkipásztorkodástól, ekkor illegalitásba vonult, és több társával együtt évekig titokban gyakorolta hivatását. 1953 nyarán egy milicista elfogta, és Ilosva felé kísérte. Egy út menti keresztnél megengedte neki, hogy letérdelve imádkozzék, ekkor tarkón lőtte. A gyilkosság körülményei négy évtized múlva kerültek nyilvánosságra, amikor Orosz Péter földi maradványait kihantolták addig ismeretlen nyughelyén, a KGB ilosvai garázsában.

– *A Szovjetunió felbomlása idején hogyan állt talpra a kárpátaljai görög katolikus egyház?*

– 1989. december 13-án jelent meg a szovjet kormány rendelete Mihail Gorbacsov aláírásával, amely a birodalomban visszaállította jogaiba a görög katolikus egyházat, és újra engedélyezte a szabad vallásgyakorlást. Ekkor mint a hamvaiból feltámadó mitológiai főnixmadár, Kárpátalján is szinte azonnal működni kezdett a munkácsi püspökség. Ennek oka, hogy bár 1949-ben a görög katolikus egyház-kormányzást fölszámolták, a felekezet az őskereszténység korszakához hasonlóan földalatti, katakomba egyházként a legsötétebb sztálini, majd a hrucsovi és brezsnyevi időkben is tovább működött. Mindig akadtak ugyanis sok százával hívők, akik nem tagadták meg a vallásukat. Szolgáltak hitvalló papok, akik titokban eskettek, temettek, béráltak gyakran szűk családi körben, de ez a hívő élet lényegét jelentette. S Romzsa Tódor püspök meggyilkolása után mindig volt „sub rosa”, azaz titokban felszentelt püspök, aki irányított, tehát az egyházkormányzás is folyamatos maradt. Az 1960–1970-es évektől már kb. száz görög katolikus pap végzett illegalitásban többé-kevésbé rendszeres lelkipásztori munkát. 1978-tól Szemedi János főpásztor vezette a munkácsi egyházmegyét, aki ekkoriban bízta meg Kárpátalja egyetlen teológiai doktorát, Ortutay Elemért, hogy Ungváron indítson illegális teológiai főiskolát. Az atya hosszú évekig csak csempeégetőként dolgozhatott a kályhagyárban, onnan vonult nyugdíjba. Ezt követően 1990-ig húsz papot képezett ki, akiket titokban szenteltek fel, s mai is működnek Kárpátalján.

– *Mikor kezdődött a görög katolikus egyház új küzdelme?*

– 1990 elején mindenekelőtt vissza kellett szereznie hajdani templomait és más javait a pravoszláv püspökségtől. Ez nem ment könnyen, mert az ukrán állam és helyi hatóságai jól érzékelhetően az ortodoxiának kedveztek. Például az ungvári székesegyház pravoszláv templomként, a mellette álló püspöki palota az Ungvári Állami Egyetem könyvtáraként működött. 1990-ben még háromszáznál több unitus istenháza zár-

va volt, a görög katolikus papok az utcán, a temetőkben vagy házaknál miséztek. 1991-ben 52 templomot és az ungvári székesegyházat sikerült visszaszerezniük. 2003-ban már több mint 300 bejegyzett görög katolikus egyházközség működött Kárpátalján, és 103 visszakapott templom volt ismét a püspökség birtokában. Az elmúlt évtizedben huszonhét új istenházát építettek. 2003-ban még tizenhét templomban miséztek felváltva a római katolikusokkal, tizenötöt közösen használtak a pravoszlávokkal, miközben százötven gyülekezetnek még mindig nem volt temploma. Az 1991-től újra megnyitott az ungvári szemináriumban kb. száz papot képeztek.

– *A kárpátaljai görög katolikus egyházmegye azonban megosztott...*

– Említettük, hogy az egyházmegye több mint három évszázada *ecclesia sui iuris*, különleges státust élvez, önálló egyházmegye, amely közvetlenül Rómának, a pápa főségének van alárendelve. Az öt püspökséget tömörítő lembergi székhelyű nyugat-ukrajnai (galíciai) görög katolikus érsekség azonban arra törekszik, hogy maga alá rendelje a munkácsi püspökséget, megszüntetve annak önállóságát és közvetlen Rómához tartozását. Ha sikerülne a lembergi főegyházmegye törekvése, akkor a munkácsi püspökség feljebbvalója annak a metropolitája lenne, és minden hivatalos ügye azon keresztül intéződne. A lembergi érsekség céljai egyébként ezen a ponton meg egyeznek az ukrán nacionalista irányzatokéval, amelyek fel szeretnék számolni a kárpátaljai ruszin identitást, mondván, ruszinok nincsenek, csak ukránok vannak. A ruszin önazonosságnak ugyanis napjainkban is legfontosabb támasza a munkácsi püspökség. A Szovjetunió felbomlása utáni évtizedben a ruszin gyökerű Szemedi János püspök vezette az egyházmegyét, akit a papság többsége követett, és a Szentszék fennhatósága alatt kívántak maradni. Eközben a lelkészek kisebb része kinyilvánította erős ukrán érzelmeit. Szemedi főpásztor nyugállományba vonulása után a Szentszék 2003 elején új püspököt állított a munkácsi egyházmegye élére Milan Sasik személyében, aki Szlovákiában született, és szlovák származásúként érkezett a kárpátaljai görög katolikusok lelki szolgálatára. A pápai döntés azt jelezte, hogy a papságon belüli kisebbségi ukrán irányzat törekvéseit a Szentszék nem vette figyelembe, mert a munkácsi püspökség *ecclesia sui iuris* jogállását és az egyházmegye ősi ruszin jellegét tartja megőrzendőnek. ☩

ANISZI KÁLMÁN